

ANACHORICKÝ BEZDOMOVEC: PURIFIKACE A TRANSGRESE VEŘEJNÉHO PROSTORU

ONDŘEJ HEJNAL

Anachoristic homeless: Purification and transgression of public space

Abstract: The goal of the present study is to understand the discursive negotiation of the claims upon the use of public space. Specifically it is focused on the analysis of purification of public space from homeless persons in middle-sized city. On the basis of my research of homeless persons that included the semi-structured interviews with selected actors (policemen, politicians, employees of social services and of the non-profit organizations), analysis of documents (especially journalistic and legal) and active participant observation I will describe, (a) problematic behavior of homeless persons (for example sleeping on benches, consumption of alcohol) from the point of view of policemen, politicians, employees of social services, employees of non-governmental organizations and media, (b) preventive arrangements against this behavior (for example esthetization of the space, monitoring) and “reactional resolving” of perceived problems (for example driving them out of the public space by the city police, liquidation of their shelters). Theoretically the study is embedded in the concepts of transgression of T. Cresswell and purification of D. Sibley, who further developed the approach of M. Douglas towards the “impure” as the result of categorization and establishing of social order and relate this “contamination” to public space. Besides I will also make use of theories that consider the purification of space to be the result of commercial use of public space. The study reaches the conclusion that in the name of urban security and elimination of transgressions (necessary in the case of homeless people) the abovementioned actors refuse the homeless the right to the use of public space and de facto pushes them into *anachorism*, that is, entity on inappropriate place.

Key words: homelessness, transgression, purification, public space, MAXQDA, anachorism.

Úvod

Americký konzervativní novinář G. Will v roce 1988 ve vztahu k bezdomovectví napsal: „Pokud je ilegální zaneřádit ulici odpadky, mělo by být ilegální, řečeno bez obalu, i spát na ulici. Proto je jednoduše v zájmu veřejného pořádku a hygieny dostat tyto lidi někam jinam. Nikoli je zatknout, ale přesunout je někam, kde prostě nebudou na očích.“ (cit. in Smith 1996: 25–26) Primátor New Yorku E. I. Koch v tomtéž roce brojil proti přítomnosti bezdomovců na Grand Central Station: „[Bezdomovci] sedí na zemi, občas kálí, močí, mluví spolu... Mysleli jsme si, že by bylo rozumné, aby autority řekly: ‚Nemůžete tady zůstat, pokud tu nejste kvůli přepravě‘. Rozumní a racionální lidé by dospěli ke stejnému závěru.“ (cit. in Cresswell 2004: 112) O několik let později se k newyorskému Central parku vyjádřil velitel strážníků W. Bayer: „Musíme nepříteli odříznout hlavu a tím nepřitelem jsou bezdomovci“ (cit. in Wright 1997: 194). V Anglii se podobnými názory netajil ani tehdejší premiér T. Blair z labouristické strany: „Je důležité říct, že netolerujeme drobnou kriminalitu. Zde leží základní princip: Ano, je v pořádku být netolerantní k bezdomovcům na ulici.“ (10. 4. 1997, cit. in Wacquant 2009: 67) Všechny tyto úryvky svědčí o tom, že přítomnost bezdomovců v některých typech míst je považována za problematickou.

Nejinak je tomu v současné České republice. Vzpomeňme kupříkladu na „koncentrační tábor“ pro bezdomovce pražského radního J. Janečka (ODS),¹ navyšování počtů městských strážníků, jejichž jednou z hlavních činností je „řešení problémů s bezdomovci“, či všemožné vyhlášky (o veřejném pořádku, o zákazu pití alkoholu ve veřejném prostoru atd.), se kterými se doslova roztrhl pytel. Tyto kroky mají vyřešit, tj. eliminovat přítomnost bezdomovců v některých typech veřejných prostorů (modelově např. náměstí). Přestože se tato problematika dotýká samotné podstaty urbánní spravedlnosti a „práva na město“ (Harvey 2008; Lefèbvre 1996; Mitchell 2003), badatelé analyzující bezdomovectví v České republice (srov. např. Holpuch 2011; Dizdarevič – Smith 2011; Růžička 2011; Toušek 2009; Krylová 2007; Matoušek 2011; Šafaříková 1994) se tímto tématem, s několika výjimkami (Vašát 2012a; 2012b; Toušek – Strnadová v tisku; Hejnal 2011; 2013b; částečně i Šamánek 2011), příliš nezabývají. Studie, která by tyto procesy identifikovala v měřítku středně velkého města, pak absentuje zcela.

Cílem této studie je v souladu s nedávnými doporučeními P. Vašáta² (2012b: 145–147) porozumění diskurzivnímu vyjednávání nároku na užívání veřejného

¹ Podobný nápad byl v 80. letech 20. století realizován v Los Angeles, přičemž se z onoho místa stalo „nejnebezpečnějších 10 bloků na světě“, kde „každá noc byla ... pátkem třináctého“ (Davis 2006: 233).

² Doporučení P. Vašáta se skládají ze čtyř bodů: (a) posouzení soudobých procesů spojených s postsocialismem a neoliberalismem; (b) rekonceptualizace a de-ideologizace definice zkoumaných aktérů (tj. bezdomovců); (c) analytické usouvztažnění konjunkturny ekonomických, politických, sociálních a jiných sil s dalšími faktory (manipulace prostoru, tržní mechanismy, hodnoty společnosti atd.) a (d) extenzivnější využití etnografických metod (Vašát 2012b: 145–147).

prostoru prostřednictvím analýzy jeho purifikace („očišťování“) od bezdomovců ve středně velkém městě.³ Na základě více než dva a půl roku trvajících vlastního výzkumu bezdomovců, v jehož rámci autor realizoval polostrukturované rozhovory, analyzoval dokumenty a prováděl zúčastněné pozorování, bude popsáno problematické jednání bezdomovců (spaní na lavičkách, konzumace alkoholu atd.) z pohledu policistů, politiků, zaměstnanců sociálních služeb, pracovníků neziskových organizací a médií, preventivní opatření proti tomuto jednání (např. estetizace prostoru, monitoring) a „reakční řešení“⁴ vnímaných problémů (vyhánění z veřejného prostoru městskou policií, likvidace příbytků aj.). Teoreticky je studie ukotvena koncepty prostorové transgrese (Cresswell 1996; 2004) a purifikace (Sibley 1988; 1995), které rozvíjejí přístup Mary Douglasové (2002) k „nečistému“ jakožto výsledku kategorizování a ustavování sociálního řádu a vztahují toto „znečištění“ k veřejnému prostoru (srov. též Toušek 2013). Kromě toho bude také využito teorií, které pokládají prostorovou purifikaci za důsledek obchodního využití veřejného prostoru (např. Mitchell – Staeheli 2006; Mitchell 2003; 2001). Oba tyto přístupy mají ve zkoumané lokalitě analytickou relevanci. Sleduji přitom několik základních otázek: Proč jsou bezdomovci ve veřejném prostoru vnímání negativně? Jakými prostředky bojují někteří zmínění aktéři (nejčastěji policisté, politici a média) proti přítomnosti bezdomovců v tomto typu prostoru? Jaký mají či mohou mít tyto (purifikační) mechanismy a procedury dopad na život bezdomovců? Odpovědi na tyto otázky nasvědčují tomu, že se z bezdomovců diskurzivně stávají *anachorismy*,⁵ tj. entity na nepatřičném místě.

³ Veškeré údaje – tj. skutečná jména aktérů, název lokality či další údaje, které by mohly vést k identifikaci – jsou anonymizovány. V tomto ohledu ctím přání informátorů: „Můžeš použít, co chceš, ale bez jmen a místa“ (Slávek, 26. 7. 2012). Některé přezdívky si klíčoví informátoři vybrali sami (např. Vokurčák, Nikita). Výňatky z textů, které by šlo identifikovat pomocí internetových vyhledávačů, jsem upravil synonymizací slov a zpřeházením slovosledu. Přání mých informátorů je dostačujícím motivem k anonymizaci města, protože jinak bych se pohyboval za hranou informovaného souhlasu, tj. libovolného antropologického etického kodexu. Středně velké město definuji na základě počtu obyvatel do 30 000. Jsem si vědom, že definice středně velkého města by mohla zahrnovat i například morfologii, infrastrukturu či historii daného města. Tyto aspekty však ponechávám stranou, neboť je ve vztahu ke zkoumanému fenoménu nepovažuji za příliš důležité.

⁴ Termín „reakční řešení“ je emický, resp. má charakter in-vivo kódu (Politik, 14. 8. 2012).

⁵ Pojem odkazuje k obdobné logice jako v případě známějšího termínu *anachronismus* (z řec. *chronos* – čas), tj. entity ve špatném čase. Na rozdíl od něho se *anachorismus* (z řec. *khóros* – prostor) vztahuje k dimenzi prostoru: entita na „špatném“/nepatřičném místě (Cresswell 2004: 103). Jestliže z podstatného jména *anachronismus* vytváříme přídavné jméno *anachorický*, stejná logika platí i pro *anachorismus*, tj. (adjektivum) *anachorický*.

Metodologie

Antropologickému terénnímu výzkumu bezdomovců ve středně velkém městě se autor studie věnuje od října roku 2010. Stěžejní metodologickou zásadou je tzv. trychtýřový přístup (Agar 1980; Lupták 2011: 90–91; Burzová 2010: 12), který nabádá k cílenému využívání veškerých dostupných dat. Zároveň propojuje konstrukci primárních dat (Bernard et al. 1986) s kontinuální interpretací (Okely 1994). V terénu byly využívány tři výzkumné metody: (a) polostrukturované rozhovory (s bezdomovci a dalšími níže zmíněnými důležitými aktéry) a (b) nestrukturované rozhovory s bezdomovci během (c) aktivního zúčastněného pozorování (Spradley 1980: 60–61) bezdomovců (celkově 63 dnů). Výzkumník jakožto aktivní participant se snaží dělat to, co dělají zkoumaní lidé, tj. plně se učit sociálním či kulturním pravidlům jednání. Aktivní participace začíná sledováním jednání, ale postupem času se výzkumník pokouší tomuto jednání se naučit a re/produkovat je.⁶ V tomto smyslu autor participoval na běžných denních praxích bezdomovců (např. sběr papíru či kovového šrotu a jeho odvoz do sběren, vybírání kontejnerů, vaření, popíjení alkoholu atd.) a zaznamenával poznatky do terénního deníku (srov. Hejnal 2012a; Vašát 2012a: 257).

Tato studie však primárně vychází z několika autorem provedených polostrukturovaných rozhovorů s policisty, politiky, zaměstnanci sociálních služeb a pracovníky neziskových organizací. Scénář rozhovoru zahrnoval okruhy týkající se percepce přítomnosti bezdomovců ve veřejném prostoru a představy o řešení tohoto problému. Bylo provedeno devět rozhovorů s 11 aktéry (konkrétně s jedním policistou, dvěma zaměstnanci sociálních služeb, pěti politiky a dvěma pracovníky neziskových organizací). Dva rozhovory proběhly se dvěma (politickými) aktéry zároveň a s jedním byl rozhovor opakován (zaměstnanec neziskové organizace).

Dalším důležitým zdrojem dat jsou mediální sdělení, která se vztahují k bezdomovcům. V textu jsou používány články jak z místního deníku (v tištěné i internetové verzi) a městského oběžníku, tak i celostátních periodik (pokud se v nich objevilo něco o zkoumané lokalitě a zároveň bezdomovcích) z let 2006–2012 (celkově 209 článků). Byly vyhledány v databázi ANOPRESS prostřednictvím klíčových slov „bezdomovec/bezdomovectví/bezdomovství“ a „název města“ (obojí ve všech gramatických modifikacích). Poslední typ dat sestává z dokumentů právní povahy (např. vyhlášky) a videozáznamů z jednání zastupitelů (8 dokumentů, resp. přepisů).

⁶ To znamená, že aby badatel zdokumentoval například techniku lovu, snaží se ji naučit a zvládnout aktivní participací v co možná největším rozsahu. V jistém smyslu pak výzkumník může porozumět sociálnímu či kulturnímu prostředí sledováním sebe sama. Platí totiž, že výzkumník sám je nejlepší výzkumný nástroj (Bernard 2006: 359; Saville-Troike 2002: 89; Spradley 1980: 71–72).

Veškerá data jsou zpracována v programu pro kvalitativní i kvantitativní analýzu MAXQDA (Hejnal – Lupták 2013; Kuckartz – Sharp 2011; Schönfelder 2011)⁷ pomocí otevřeného a částečně i axiálního kódování (Strauss – Corbin 1999; Bernard 2006: 492–493). Všechny soubory (tj. mediální sdělení, přepisy audio/vizuálních souborů, terénní poznámky a dokumenty právní povahy) byly nahrány do MAXQDA projektu a rozděleny do dokumentových skupin (tj. rozhovory, terénní poznámky, média, videopřenosy a právní dokumenty). Na celý datový korpus byl aplikován v zásadě stejný postup. Po počátečním otevřeném (často in-vivo) kódování, věnovaném „označování a kategorizaci pojmů pomocí pečlivého studia údajů“ (Strauss – Corbin 1999: 43), následovalo kódování axiální, kdy jsou údaje „znovu uspořádány novým způsobem, prostřednictvím vytváření spojení mezi kategoriemi“ (ibid.: 70). Základní struktura tzv. kódovníku se skládala ze tří kategorií – „oblasti“, „jednání“ a „opatření“, které obsahovaly další kódy a subkódy (např. „jednání“ – „pouhá přítomnost“ – „smrad“ – konkrétní segment textu). Poté byl prostřednictvím vyvolávání kódovaných segmentů textu analyzován a pomocí poznámek MAXQDA zaznamenáván význam jednotlivých sub/kódů.

Identifikovány byly tři větší tematické celky: (1) problematické jednání bezdomovců z pohledu výše zmíněných aktérů a médií (např. spaní na lavičkách, konzumace alkoholu), (2) preventivní opatření proti tomuto jednání (estetizace prostoru, monitoring atd.) a (3) „reakční řešení“ vnímaných problémů (např. vyhánění z veřejného prostoru městskou policií, likvidace příbytků). Poznatky z aktivního zúčastněného pozorování jsou používány pouze pro dokreslení těchto témat.⁸ V textu se dále uvádějí modelové citace z mediálních sdělení a rozhovorů, které mají přiblížit význam dané kategorie (resp. sub/kódu).

S použitím výše zmíněného postupu (včetně aktivní participace) bylo zaznamenáno 47 míst, která jsou ve vztahu k bezdomoveckým praxím relevantní. Zhruba 45 % (absolutně 21) z těchto míst je situováno do veřejného prostoru. Jsou jimi například náměstí, nádraží, prostory před obchodními zónami anebo všemožná místa s lavičkami či jinými objekty k sezení. Náměstí ve zkoumané lokalitě dominuje kašna a tři sochy, které z anonymizačních důvodů nejsou blíže specifikovány. Nachází se na něm poměrně velký počet laviček, kromě toho je lemováno množstvím obchodů a radnicí. Nádraží je situováno v jižní části města. Jeho součástí je několik menších obchodů s občerstvením, trafika a dvě hospody nižší cenové skupiny. Největší obchodní zóna se nalézá v jihozápadní části města. Menší obchodní domy, u nichž se odehrávají prakticky stejné situace jako ve velké zóně, jsou rozesety po celém

⁷ Bylo využito i některých automatických vyhledávacích funkcí MAXQDA (blíže viz Hejnal 2012b: 51–52).

⁸ Zde existuje jedna výjimka – preventivní opatření obchodů, která jsou postavena čistě na datech z aktivního zúčastněného pozorování a nestructurovaných rozhovorů s bezdomovci.

městě. Primárně vychází studie z poznatků vztahujících se k těmto místům, avšak přihlíží se i k lokalitám tematicky relevantním (např. menší parčíky, drobné plácky s lavičkami).

Anachorický bezdomovec: Purifikace a transgrese veřejného prostoru

Teoretickým rámcem textu jsou koncepty transgrese Tima Cresswella (1996; 2004) a některé další přístupy k purifikaci (Sibley 1988; 1995), které v návaznosti na M. Douglasovou (2002) vztahují „znečištění“ k veřejnému prostoru. Kromě toho budou použity i další teorie, které považují purifikaci za důsledek obchodního využití prostoru (např. Mitchell – Staeheli 2006; Mitchell 2003; 2001). Tato výkladová schémata již byla aplikována L. Touškem v rámci plzeňského výzkumu bezdomovectví a dále rozvedena konceptualizací tzv. reziduálního prostoru (viz Toušek 2013). Zmíněné způsoby přemýšlení o prostorové purifikaci – antropologicko-geografický a ekonomický – vysvětlují i autorovu konkrétní etnografickou situaci ve zkoumané lokalitě středně velkého města.

Pojímání veřejného prostoru je v českém kontextu mnohdy spjato s politikou či mediálním prostorem ve smyslu širšího pojmu veřejné sféry. V této studii je veřejný prostor chápán v jeho geografickém vymezení jako materiální/fyzická entita a její diskurzivní uchopování. V zásadě se překrývá s významem veřejného prostranství (srov. Pospěch 2013).⁹ S ohledem na terminologii dále citované literatury se přidržíme pojmu veřejný prostor.

Veřejný prostor se obvykle definuje poukazem k prostoru soukromému (privátnímu) jakožto produktu moderní kapitalistické společnosti (Low – Smith 2006: 4; srov. též Madanipour 2003: 201, 204, 210). Soukromý prostor vlastní konkrétní člověk (či lidé) a může tedy uplatňovat vlastnická práva, tj. vyloučit ostatní z možností jeho využití. Veřejný prostor se oproti tomu z definice považuje za přístupný všem občanům. Typickými veřejnými prostory jsou náměstí, ulice či park.

Vize veřejného prostoru odrážejí dva rozdílné přístupy. Racionalismus 18. století pokládal veřejný prostor za volný, neosobní a neutrální, zatímco romantismus 19. století za dějiště svobodného vyjádření sebe sama, emocí a individuality – byl „místem současnosti, místem zobrazení a performance, testem reality, objevováním odlišnosti a identity, arénou uznání, v níž může reprezentace odlišnosti vést k uvědomění sebe sama“ (Madanipour 2003: 206). Veřejný prostor je jevištěm vyjadřování

---

⁹ P. Pospěch (2013: 89–90) definuje tzv. vnější regulaci veřejného prostoru/prostranství, která víceméně odpovídá teoretickým východiskům studie.

symbolů a interpersonální komunikace. Pokud toto neumožňuje, vytrácí se občanský ráz města a společnosti jako takové (ibid.: 204–205).¹⁰

Svobodný přístup do veřejného prostoru (stejně jako možnost pobývání v něm) je v současnosti některými procesy ohrožen. Stále častěji je veřejný prostor regulován, kontrolován, privatizován či „očišťován“, což někteří autoři považují za výraz jeho obchodního využívání či neoliberalizace (Low – Smith 2006: 15–16; Mitchell – Staeheli 2006: 153). To znamená, že se veřejný prostor nepojímá jako součást sociálního života společnosti, ale jako instrument k dosažení zpravidla ekonomických cílů. Lokální autority se snaží vytvořit bezpečné a atraktivní prostředí, které má přivábit investory a návštěvníky, tj. kapitál (srov. Madanipour 2003: 208).¹¹ Ve jménu zlepšování kvality urbánního života „ne-bezdomovecké“ většiny a obrazu města pro turistické účely se pošlapává právo bezdomovců pobývat v některých částech (např. náměstí) veřejného prostoru (Mitchell 2003: 4; Vašát 2012b: 137). Koncept města jako vhodného místa pro žití totiž většinou operuje s hodnotami a představami střední třídy a elity (Cresswell 2004: 113; Davis 2006: 232; Smith 1996: 86).¹² Přestože takto úzce pojatá konceptualizace příčin očišťování prostoru má svou empirickou relevanci (např. estetizace veřejného prostoru spojená s vyšším ziskem z turistického ruchu v analytické části), lze se domnívat, že není s to vysvětlit řadu kroků či představ některých aktérů (politiků, policistů, zaměstnanců sociálních služeb atd.).

Antropoložka M. Douglasová (2002) považuje nečistotu za součást systému vztahů v sociální struktuře. Představa absolutní nečistoty či špíny je podle ní mylná. Nečisté je to, co narušuje (sociální) řád. Z toho nutně vyplývá, že „kde je špína, tam je i řád“ (Douglas 2002: 36). Kategorizace věcí či lidí – zahrnující oddělování, ohraňování, očišťování a trestání – vnucuje vnitřně neuspořádané sociální zkušenosti

¹⁰ Jak bude patrné v dalších kapitolách, takováto představa je prosazována lokálními autoritami v lokalitě mého výzkumu, přičemž vede k „očišťování“ veřejného prostoru od bezdomovců. Preference romantické vize je tedy dána spíše praktickými dopady racionalistické představy, v níž bezdomovci de facto nemají místo.

¹¹ Zkrášlování veřejných prostorů, financované z veřejných zdrojů, se stává prvním krokem ke zhodnocení okolního soukromého vlastnictví. Tím vznikají jakési pseudo-soukromé prostory, tj. „prostory, které jsou formálně vlastněny státem, resp. veřejností, ale které jsou předmětem kontrol a regulací ze strany soukromých zájmů“ (Mitchell – Staeheli 2006: 152). D. Mitchell navíc zdůrazňuje roli právních opatření (např. vyhlášek), které stojí za touto „anihilační prostorou“ (Mitchell 2001: 7). Dále jsou v tomto kontextu důležité procesy urbánní renovace, gentrifikace, přestavby (redevelopment) či revitalizace (k tomu blíže srov. Kostecký et al. 2012).

¹² V tomto smyslu se lze spolu s P. Vašátem oprávněně domnívat, že „zvýšené počty ‚bezdomovců‘ na ulicích a negativní postoje k nim směřované mohou vznikat i vlivem obecně pozitivně hodnocené urbánní revitalizace“ (Vašát 2012a: 278; srov. též Snow – Mulcahy 2001: 159). P. Vašát (2012a) ve svém textu kritizuje používání pojmu „bezdomovec“ jakožto formu symbolického násilí. Proto jej uvádí s uvozovkami.

řád. Každá kultura vytváří specifický vzorec, v němž jsou představy a hodnoty jasně uspořádané. Elementy, které do tohoto vzorce nezapadají (např. právě nečistota a špína), jsou nemístnými *anomáliemi*. Jsou produktem systematického klasifikování věcí a lidí. Ať už je znečišťování pácháno záměrně či nikoli, co do účinku je intencionalita irelevantní. Každá společnost pak vytváří určité procedury, jak zacházet s anomálními událostmi či bytostmi. Může to být ignorace, inkorporace do systému, fyzická kontrola (např. zabíjením), označení nálepkou nebezpečí a vyhýbání se (posilující marginální postavení anomálií) a využití při rituálu (Douglas 2002: 39–41). Fyzická kontrola, inkorporace do systému a využití při rituálu jsou součástí spíše „tradičních“ společností. V soudobých komplexních společnostech jsou ve vztahu k bezdomovectví patrné zejména ignorace, označení nálepkou nebezpečí a vyhýbání se.

Přímé propojení perspektivy M. Douglasové s prostorovými aspekty lze nalézt u T. Cresswella (1996; 2004: 102–122; srov. též Wright 1997: 1–38). Místo podle něho nemá žádný přirozený význam. Ten vytvářejí (v dialektické souhře) jednak každodenní praktiky jeho uživatelů a jednak ho definují někteří aktéři (nejčastěji politici a novináři, resp. média). Tím se ustavují jak přípustné či nepřípustné normy jednání v rámci daného místa, tak i „správná“ (*proper*) či zapovězená místa pro určité sociální kategorie nebo skupiny. V prvním případě mohou lidé znečišťovat místo netolerovanými praktikami, v druhém pouze svou přítomností.

Pokud lidé jednají jinak, než je v daném místě považováno za přípustné, dopouštějí se transgrese. Transgrese doslova znamená „překročení hranic“ (Cresswell 2004: 103). Závisí na existenci nějaké formy prostorového řádu. Parafrázujeme-li M. Douglasovou, „kde je transgrese, tam je i (prostorový a sociální) řád“. Čím jsou prostorová pravidla užívání míst striktnější, tím snadněji se jí lze dopustit. Transgrese nesouvisí se záměrem aktéra či aktérů, ale s faktem „zpozorování“ konkrétního (nepřípustného) jednání (Cresswell 1996: 23).¹³ Podobně jako širší pojem deviace není kvalitou činu, ale důsledkem aplikace pravidel a sankcí na „provinilce“ ve specifickém kontextu (srov. Becker 1966: 9). Například pití alkoholu není v našem kulturním kontextu samo o sobě překročení norem, ale popíjet krabicové víno na náměstí může porušovat jak neformální, tak i formální normy.¹⁴ Akt konzumace se v tomto případě nachází mimo své správné, vhodné a patřičné místo (tj. restauraci, klub, domov atd.). Proto se stává z povahy převládající definice místa transgresivní.

¹³ Tím se liší od konceptu rezistence, který z definice závisí na záměru aktéra či aktérů (Cresswell 1996: 22). Transgrese je rovněž jistou formou deviace. Nicméně na rozdíl od sociologické definice deviace je prostorovou ideou (Cresswell 2004: 103).

¹⁴ Výjimkami jsou v tomto ohledu oficiálně povolené akce (např. hudební koncerty, majálesy, trhy atd.) či dny 31. 12.–1. 1., na něž se (přinejmenším podle vyhlášky o zákazu pití alkoholu ve veřejném prostoru ve zkoumané lokalitě) zákaz nevztahuje. Lze rovněž uvažovat o tom, že při těchto příležitostech je konzumace alkoholu ve veřejném prostoru všeobecně tolerována bez ohledu na vyhlášku.

Transgrese se zdají jít „proti přirozenosti“ (Cresswell 1996: 26), proti domněle přirozeným významům míst, narušují vzorce normality a zpochybňují (byť i třeba domnělý) konsensus na sociálním a prostorovém řádu. Politici jich mohou využívat, aby zakryli sociální problémy soudobých komplexních společností (nerovnost, chudoba, nezaměstnanost atd.) a převedli je na otázky jednak deviance a kriminality „transgresorů“, jednak kvality daného místa (srov. Cresswell 1996: 8). Veřejný prostor je tudíž důležitou součástí konstrukce, udržování a evoluce *ideologických* hodnot a produkce „deviantů“ a „ne-normality“. Zároveň se jedinec (např. právě bezdomovec) může ocitnout „mimo místo“ (*out of place*), aniž by viditelně narušoval sociálně definované prostorové praktiky. Stává se *anachorismem* – entitou na špatném (nepatřičném a nevhodném) místě (Cresswell 2004: 103).¹⁵ Purifikace jakožto reakce na toto „špatné“ umístění „zahrnuje odmítnutí odlišnosti a ochranu hranic v zájmu udržení homogenity“ (Sibley 1988: 409).¹⁶ Konkrétním výrazem odmítnutí a ochrany hranic je represivní logika, která z konkrétního místa činí uzavřenou oblast sociální kontroly, vypuzující jakýkoli nevyhovující element (srov. Harvey 1996: 312), jakoukoli entitu, která může „nakazit“ morální řád zhoubnými patogeny (Sibley 1995: 24).

„Obtěžujou těma svejma zjevama“: Problematické jednání bezdomovců

Přítomnost bezdomovců ve veřejném prostoru je optikou politiků, městských policistů a médií považována zpravidla vždy za problematickou. Problematické jednání se táhne od narušování veřejného pořádku až ke kriminalizovatelným činům (v drtivé většině případů na úrovni přestupků). Často přitom nehraje roli, zda se bezdomovci svým počínáním dopouštějí prostorové transgrese, anebo daný veřejný prostor „znečišťují“ svou prostou přítomností. Lidé zkrátka „reagují už jenom na jejich přítomnost. Oni nemusej ani nic dělat, a pokud je to místo, kde se prostě vyskytuje větší počet lidí, tak zcela určitě minimálně jednotlivci na to reagují prostě nepříznivě“ (městský policista, 22. 8. 2012). Veřejnosti „preventivně vadí, že tam jsou“ (starosta, 15. 8. 2012). Tato nelibost z přítomnosti bezdomovců se zpravidla pojí s jejich nevábným zevnějškem, zápachem, špínou a infekčním potenciálem – „obtěžujou těma svejma zjevama“ (politik, 28. 8. 2012).

¹⁵ Vašát (2014) navíc upozorňuje, že hranice patřičnosti prostoru často souvisí s patřičností času: „nežádoucí“ jsou na určitých místech pouze v určitou dobu“.

¹⁶ Podle geografa Richarda Senneta je toto hledání čistoty jednak obranou proti strachu z potenciální ztráty kontroly nad urbánním prostorem a rozkladu sociálního řádu (srov. Toušek – Strnadová v tisku), a jednak reakcí na problematizaci identity a místa ve společnosti, která vytváří soudržný a jednotný obraz sebe sama jakožto součásti širší komunity (Sennett 1970: 9). R. Sennett konkrétně hovoří o tzv. mrtvých veřejných prostorech (Sennett 1976: 12), resp. o prostorové purifikaci (Sennett 1970; srov. též Sibley 1988; 1995).

Signálním výrazem transgrese prostoru je sousloví *buzení (veřejného) pohoršení*, pod nímž se mohou skrývat různé typy jednání. Může to být i například poměrně nevinná situace, kdy bezdomovec provádí očistu celého těla na veřejných záchodcích anebo má jen „divné poznámky“ (lokální deník, 22. 8. 2008). Dalšími prostorovými transgresemi jsou močení na veřejnosti, povalování se a pospávání na lavičkách či na zemi, přítomnost nepřivázaných psů, popíjení alkoholu a obtěžování formou „somrování“ či žebrání.¹⁷ V mediálním diskurzu se dokonce mnohdy používá popisného označení *obléhání (něčeho bezdomovci)*.¹⁸

Zde je patrné, jakou roli hraje při definici bezdomovců jakožto „deviantů“ prostor. Močení, pospávání, pití alkoholu i žádost o peníze jsou více či méně běžnými akty, odehrají-li se ve „správném“ místě anebo jsou-li realizovány aktéry, kteří v danou chvíli mohou oprávněně překračovat hranice. Močit a kálet je vhodné na záchodě (doma, v restauraci, na návštěvě atd.), nikoli ve veřejném prostoru. Spát by se mělo v posteli (doma, v hotelu, na ubytovně, v azylovém domě atd.), nikoli na lavičce v parku. Venčit psa bez vodítka může majitel pouze na vyhrazeném území, nikoli na nádraží. Konzumovat alkohol lze doma, v restauraci, v baru atd., nikoli na náměstí. Žádat o peníze je možné nejlépe známého či příbuzného ideálně v uzavřeném prostoru, nikoli náhodného chodce v obchodní zóně.¹⁹ Důležité je umístění jednání, nikoli jeho kvalita.²⁰ Těmto tvrzením odpovídá i následující výrok městského policisty:

„Myslím si, že on [tj. bezdomovec] kdyby si vzal alkohol, tady někde šel na místo, který nebude prostě veřejnosti přístupný, a tam se zlíl, tak to v podstatě nikoho nezajímá. ... Pokud tam není nic proti dalším osobám, tak to nikdo nepostihuje

¹⁷ Rozdíl mezi těmito dvěma typy subsistenčních praxí tkví v tom, že „somrování“ odkazuje k aktivnímu jednání, přesněji vybízení potenciálního donora, kdežto žebrání je víceméně pasivní pokus o získání finančních zdrojů (Bourgeois – Schonberg 2009: 167; Holpuch 2011: 29 ods.; Vašát 2012a: 268; 2013).

¹⁸ Média obecně hrají velkou roli při prosazování monitorovacích systémů i formální kontroly ve vztahu k bezdomovectví (srov. Jewkes 2004: 35–62).

¹⁹ V tomto případě však existují výjimky. Například jedinci, kteří prodávají klíčenky, aby vybrali peníze pro, dejme tomu, děti s rakovinou, se transgrese nedopouštějí, jelikož jednak nejsou veřejností tak striktně odmítáni jako bezdomovci a jednak mívají (ti poctiví z nich) svolení od orgánů města. Proto jim jeden z mých klíčových informátorů říká „legální somráci“ (Nikita, 6. 9. 2012; podobně i zaměstnanec neziskové organizace, 3. 8. 2012). Přestože kvalita těchto činů se mezi „legálním somrákem“ a bezdomovcem nijak výrazně neliší, první jmenovaný má díky své sociální pozici a formálním záležitostem větší právo „somrovat“, potažmo větší právo na využívání města samého.

²⁰ Diskutabilní jsou občasné projevy agresivity. Jejich „vhodné“ místo může být snad v ringu či na bojišti, těžko kdekoli jinde a určitě ne ve veřejném prostoru. Nicméně agrese mezi bezdomovci (ať už verbální či fyzická) se zpravidla neprojevuje mimo bezdomoveckou skupinu a vyvěrá z logiky udržování sociální hierarchie a recipročních mechanismů, což jsou témata, která by si zasloužila samostatnou studii.

a v podstatě by po nich ani ty represivní orgány, si myslím, nešly. Ale samozřejmě, když totéž udělá na náměstí, tak je to úplně jinak.“ (městský policista, 22. 8. 2012)

Je-li určité jednání situováno do „nesprávného“ místa, političtí aktéři a městští policisté se ho snaží eliminovat. Mohou tak činit několika možnými způsoby.

„Bezdomovci kazí image města“: Preventivní opatření

Odpověď politiků a městských policistů, popř. zástupců komerčního sektoru na problematické jednání ze strany bezdomovců může být preventivní, anebo „reakční“ (viz Tabulka 1). Preventivní opatření zahrnují různé formy estetizace prostoru, mapování výskytu (nejčastěji s využitím kamerových systémů), prosazování legislativních opatření či některá ad hoc ustanovení.

Tabulka 1. Opatření vybraných aktérů a komerčního sektoru ve vztahu k bezdomovcům

<i>Typ</i>	<i>Opatření</i>	<i>Aktéři</i>	<i>Příklad</i>
Estetizace prostoru	Preventivní	Politici	Zkrášlování města
Monitoring	Preventivní	Represivní složky	Kamerový systém
Legislativa	Preventivní	Politici	Omezující vyhlášky
Opatření obchodů	Preventivní	Komerční sektor	Zamířování odpadních míst
Nepřímá opatření	Preventivní	Politici, komerční sektor	Zamezení prodeje levného alkoholu
Přímá eliminace	Reakční	Represivní složky, komerční sektor	Vyhánění z míst
Likvidace příbytků	Reakční	Represivní složky, komerční sektor	Boření stanů

Starosta se v roce 2011 nechal slyšet, že „nejlepší variantou, jakým způsobem bojovat s bezdomovci, je neustálé zkrášlování našeho města“ (městský oběžník). Tato estetizace prostoru je úzce spjata s ekonomickou funkcí veřejného prostoru. Bezdomovci podle politiků (částečně i policistů či zaměstnanců sociálních služeb) negativně narušují představu krásného a atraktivního města. Návštěvníci jsou pak údajně méně ochotni využívat služeb, které město nabízí.

„Hodně lidí sem [do města] choděj, když jdou na [hrad], na [zámek], tak tady jsou ubytovaní – a samozřejmě když se vám tady povalujou lidé prostě neupravený, špinavý, tak i těm cizincům se tady přestane líbit. A samozřejmě to má pak negativní vliv i na to, že tady utratěj míň peněz a neradi sem jezděj a raději budou ubytovaní někde jinde. *Jako kazí to tu image toho města.*“ (politik, 16. 8. 2012)

Estetizace prostoru zahrnuje jak aplikaci specifických architektonických prvků, tak i obecnou kultivaci veřejných prostorů. Příkladem prvního typu může být oprava místní kašny (situované mimo hlavní náměstí), u které se bezdomovci shromažďovali. Její nynější podoba tuto sociální funkci eliminovala. Kašna totiž „naštěstí neposkytuje příliš místa k sezení“ (lokální deník, 22. 7. 2009). Bezdomovce tento architektonický prvek skutečně odradil. Zároveň však utlumil jakoukoli sociální interakci v daném místě. Z kašny se stal mrtvý bod veřejného prostoru. Obecná kultivace veřejného prostoru pak stojí na zvláštní představě, že (oškliví) bezdomovci mají rádi ošklivá místa: „Bylo by fakt dobrý jako hodně prostříhávat keře, hodně to pročišťovat, hodně všechno nasvětlovat, aby to bylo takový jako hezký – aby to bylo hezký a pro ně [tj. bezdomovce] nehezký.“ (zaměstnanec sociálních služeb, 4. 9. 2012)

Monitoring bezdomovců jakožto součást sociálního panopticismu²¹ (Wacquant 2001: 407; 2009: 65–68, 107–108) zahrnuje jak využití kamerového systému, tak přímé a časté kontroly na ulici ze strany městské policie. Kamery jsou rozmístěny po celé ploše centra města, nalezneme je na vlakovém nádraží a v dalších veřejných prostorech. Bezdomovci jsou terčem kamer (z povahy svých každodenních praxí) prakticky neustále. To zvyšuje šanci na příjezd městské policie a pravidelné (téměř rituální) kontroly.

Policejní kontroly jsou součástí mapovacích snah. Městská policie monitoruje oblíbená bezdomovecká místa ve veřejném prostoru a lokalizuje jejich příbytky. Jeden z mých klíčových informátorů tento přímý rutinní monitoring nazývá „kontrolou docházky“ (Max, 26. 7. 2012). V lokálním diskurzu se tito bezdomovci označují souslovím „klienti represe“.²²

„Městská policie je zná jménem. Ví přesně, kterou žloutenku [mají] a zda disponují i svrabem. A znají jejich aktuální stav, aktuální příbytek, jestli jsou to zrovna [místní opuštěná budova],²³ [místní ulice], bývalé domečky Českých drah nebo [místní nefunkční továrna] nebo nějaký kanál nebo takové ty nomádké úkryty v lesích kolem. Monitoruju to strašně moc.“ (starosta, 15. 8. 2012)

²¹ Sociálním panopticismem L. J. D. Wacquant (2001: 407) míní všemožné shromažďování informací o „problémových populacích“, které umožňuje efektivnější dohled nad nimi. Představa panopticismu vychází z děl M. Foucaulta (např. 2000).

²² Z pohledu sociálních služeb a neziskových organizací jsou to lidé, kteří jsou na ulici již delší dobu, zpravidla déle než jeden rok.

²³ Významná místní opuštěná budova – emicky nazývaná Hilton –, v níž bezdomovci přebývají, byla detailněji popsána jinde (Hejnal 2013a).

Legislativní opatření na lokální úrovni, jejichž aplikace a vymáhání se dotýká bezdomovců nejvíce, zahrnují tři obecně závazné vyhlášky: zabezpečení veřejného pořádku, pohyb psů a zákaz konzumace alkoholu ve veřejném prostoru. Veřejný pořádek je stav, který „umožňuje klidné a pokojné soužití občanů a návštěvníků města a realizaci jejich práv, zejména nedotknutelnosti osoby a jejího soukromí, nerušeného a pokojného užívání jejího obydlí, ochrany majetku, zdraví a práva na příznivé životní prostředí“ (Vyhláška o veřejném pořádku, 2011). Přestože by vyhláška mohla být interpretována pro bezdomovce příznivě (např. nedotknutelnost osoby, soukromí, právo na příznivé životní prostředí), je jí využíváno k posílení formální kontroly těchto jedinců, jejichž přítomnost ve veřejném prostoru je, zdá se, „v rozporu s dobrými mravy, ochranou bezpečnosti, zdraví a majetku“ (Vyhláška o veřejném pořádku, 2011).

Rozšířením zmíněné vyhlášky je i obecně závazná vyhláška zakazující konzumaci alkoholu ve vymezených částech veřejného prostoru (náměstí a přilehlé ulice, okolí denního centra či obchodních zón, parky atd.). Městští policisté díky ní mohou bezdomovce popíjející alkohol vykázat z daného místa a udělit tisícikorunovou pokutu. Vyhláška má v tomto smyslu jasný purifikační potenciál – „nezajistí, že opilci [myšleno bezdomovci] zcela vymizí nebo přestanou pít, jen zamezí, aby se opijeli na frekventovaných místech“ (městský policista, lokální deník, 10. 9. 2008). Minulý starosta vyhlášku hodnotil následovně: „Teď bude možné zasáhnout proti jedincům, kteří se ve veřejném prostoru nechovají tak, jak by měli, vlastně preventivně.“ (lokální deník, 10. 9. 2008) Vyhláška tedy do jisté míry čistí ulice od bezdomovců, aniž by se čehokoli závažného dopustili. Krom toho připouští výjimky v podobě restauračních zahrádek (zejména na náměstí), kde je pití alkoholu povoleno. V tomto místě se jedinec nedopouští transgrese. Paradoxně tak může být identická praxe (pití alkoholu) klasifikována různě z hlediska místa, kde se odehrává. Zákazník popíjející na restaurační zahrádce legálně konzumuje, kdežto o několik metrů dál sedící bezdomovec porušuje vyhlášku.

Vyhláška vztahující se k omezení pohybu psů ve veřejném prostoru zakazuje mít psa „na volno“ prakticky po celé ploše zkoumané lokality. Přestože má nařízení platit pro všechny občany města, po „ne-bezdomovecké“ populaci se její dodržování prakticky nevyžaduje. Ve vztahu k bezdomovcům naopak funguje jako účinná páka pro jejich vyhánění z určitých míst městskou policií.²⁴ Pokud se navíc stane, že se některý z bezdomoveckých psů zaběhne, městská policie ho může umístit do svých

²⁴ Strach z bezdomoveckých psů žije především mediální diskurz. Příkladem může být událost, která se odehrála v roce 2008. Rozhlasová stanice 2. května informovala, že bezdomovecký pes napadl malou holčičku. Ještě ten den vychází na idnes zpráva, že se nejednalo o bezdomoveckého psa. Toto sdělení převzalo i druhý den Právo. Tatáž rozhlasová stanice však ještě 4. května opět popisovala volně pobíhajícího psa bez náhubku, který patřil bezdomovci.

klecí a bez oznámení majiteli a převést psa do několik desítek kilometrů vzdáleného útulku. Starosta tuto praxi popisuje jako legitimní formu trestání:

„[Bezdomovci] vnímají, že toho kámoše [tj. psa] bysme jim mohli komplikovaně převést, a že by byli neradi. Takže to je snad jediný, co na ně platí, protože problém je, že člověku, kterej nemá smysl života, cíl, rodinu, nemáte mu, co vzít, nemáte ho, jak potrestat.“ (starosta, 15. 8. 2012)

Mezi nepřímá opatření patří například (prozatím potenciální) dohoda radnice s obchodními řetězci o vyřazení nejlevnějšího alkoholu (zejména krabicového vína) z nabízeného sortimentu v historickém centru. Obchodníci však proti tomuto kroku argumentují svobodou podnikání. Vedle toho vyvinuli vlastní opatření odrazující bezdomovce. Poměrně běžné je polévání vyhozených a prošlých potravin dezinfekčními prostředky či ředidly,²⁵ uzamčení kontejnerů, zamřížování prostoru s kontejnery anebo obehnání problematických míst ostnatým drátem. Menší obchody jsou vůči bezdomovcům zpravidla vstřícnější a nechávají jim prošlé potraviny. Tuto praxi nazývá starosta „krmení holubů“ (15. 8. 2012) a považuje ji za jednu z příčin přítomnosti bezdomovců ve veřejném prostoru. Nicméně stále častěji se i menší obchody uchylují k „bezpečnostním“ opatřením velkých nákupních center. Jeden z mých klíčových informátorů tento proces změny popisoval následovně:

„No a tenkrát vylezla nějaká ženská [prodavačka], šla něco vyhodit a lekla se nás. A zalezla dovnitř. Vylezli nějaký kluci a jako že si tam můžeme vzít, co chcem, ale ať tam jako nestrašíme ženský. Já říkam, my je ale nestrašíme, pani se nás prostě lekla. A od té doby tu popelnici zavíraj.“ (Vokurčák, 26. 7. 2012)

Ve všech zmíněných případech se politici a městští policisté (tím méně komerční sektor) nesnaží řešit bezdomovectví jako takové, ale přítomnost bezdomovců ve veřejném prostoru. Tu je třeba v následné fázi řešit nejen preventivně, ale i reakčně.

„Je to prostě jiný, tak to radši nevidět“: Reakční opatření

„Reakční řešení“ zahrnuje přímou eliminaci formou vyhánění bezdomovců městskou policií či soukromými bezpečnostními agenturami a likvidaci bezdomoveckých příbytků. Vyhánění bezdomovců z veřejných míst zajišťuje městská policie anebo soukromé bezpečnostní agentury (tzv. černí šerifové). Soukromé agentury dohlížejí zejména na prostor vlakového nádraží. Jejich zaměstnanci pravidelně obtěžují a vyvádějí bezdomovce z haly. Občas používají i neotřelých metod. „Černí šerifové“ se domluvili se zaměstnankyněmi trafiky, které byly (naoko) ochotny dosvědčit, že jistý bezdomovec před nimi masturboval. Ten pak dostal na výběr: buď už se na nádraží neukáže, anebo půjde do vězení (David, 28. 8. 2012). Na vlakovém nádraží se již raději nezdržuje.

---

²⁵ M. Davis (2006: 233) popisuje případ z Phoenixu, kde jistý obchod vkládal do odpadu kyanid.

Hlavním „vyhazovačem“ ve zkoumané lokalitě je ovšem městská policie. Důležitou funkcí městské policie je podle starosty skutečnost, že „budou prudit“ (15. 8. 2012) bezdomovce a „opakovaně [je] vyhošťovat tak, aby ta městská zóna ... byla těchto lidí trošku zbavena a opravdu mohla sloužit občanům, kteří tam chtějí normálně sedět na lavičkách“ (25. 6. 2012). Jiný politik se domnívá, že pokud bezdomovec pije ve veřejném prostoru a dělá nepořádek, strážníci by ho měli „vyvíst jakoby za brány města nebo z toho centra“ (politik, 16. 8. 2012). K tomu naštěstí dochází jen velmi zřídka.

Vykazování z míst je sice oproti vyvážení za hranice města nepoměrně častější, avšak mnohem klidnější postup. Strážníci zpravidla přijedou k danému místu, vyjmenují některé legislativní normy, které bezdomovci porušují (ostatně stejně jako další uživatelé města), a požádají osazenstvo, aby z místa odešlo jinam. Bezdomovci se většinou poslušně přemístí. Stejná sekvence pak může proběhnout i na jiném místě. „My je jakoby postrčíme někam, kde to je míň vidět, ale to je v podstatě všechno,“ zdůrazňoval městský policista (22. 8. 2012). Jedním z cílů je rovněž „rozptýlit [je] od sebe, aby jako netvořili ty velký tlupy ... protože pak je to asi i blbý, když oni jsou takhle pohromadě“ (zaměstnanec sociálních služeb, 4. 9. 2012).

Další nikterak běžnou, ale o to nepřijemnější represivní praxí je likvidace bezdomoveckých příbytků, na které většinou participují i zaměstnanci technických služeb. Městský strážník je popsals následujícím způsobem:

„V průběhu týdne jich likvidujeme hned několik. Kupříkladu v [místní] ulici měli bezdomovci pár stanů, matrací a nějaké další věci. Vyzvali jsme je, ať do dalšího dne místo uklidí. Všechno ostatní, co tam po nich zbylo, se vyvezlo v popelnících.“ (Městský oběžník, 2011)

Bezdomovci se do těchto míst periodicky vracejí. Likvidace jejich přístřešků či vyhánění z místa přespávání ve veřejném prostoru (např. pod schody nějakého obchodu) má proto jen dočasný účinek.

Závěr: Odsouzení k transgresi a kriminalizace přežívání

„Ten systém tý segregace tady funguje. *Je to prostě jiný, tak to radši nevidět...* A zbytek [možností] je prostě nějakým způsobem dražší, náročnější a dlouhodobější. To není tak dobře vidět.“ (pracovník neziskové organizace, 3. 8. 2012)

Studie na základě teorií purifikace a transgrese popsala procesy vytěsňování bezdomovců z veřejného prostoru v lokalitě středně velkého města. Identifikovala problematické jednání bezdomovců: provádění hygieny, močení a kálení, spaní a povalování se na lavičkách, konzumace alkoholu, vlastnictví psů „na volno“, „somrování“ či žebrání. Jak již bylo uvedeno výše, problematičnost těchto jednání netkví v jejich povaze a kvalitě, ale v „nesprávném“ a „nevhodném“ umístění. Například popíjet

alkohol je tolerováno v restauraci, v baru či doma, nikoli ve veřejném prostoru, jako je náměstí. Močení a kálení by se mělo provádět na záchodě, nikoli v rámci (byť i méně viditelného) veřejného prostoru. To je však s ohledem na situaci většiny bezdomovců iluzorní a bizarní požadavek. Místa jako restaurace, bar a domov (jakožto konvenční bydlení, nikoli místo definované aktéry) jsou bezdomovcům zpravidla nedostupná. Bezdomovci jsou tedy v jistém smyslu odsouzeni k páčání transgrese, „samotné jejich přežívání je kriminalizováno“ (Mitchell 2001: 9).

Mimo to mohou danou součást veřejného prostoru „znečišťovat“ prostou přítomností. Bezdomovec je totiž, jak napovídá samotné označení *bez-domov-ec*, ve vztahu k dominantní představě sociálního řádu anomálií. Bezdomovci narušují vizi krásného a (turisticky či podnikatelsky) atraktivního města. Jejich přítomnost ve veřejném prostoru se politici a městská policie snaží eliminovat preventivními opatřeními a „reakčními“ řešeními. Preventivní opatření zahrnují estetizaci prostoru, monitoring, určité legislativní kroky a nepřímá opatření. Estetizaci prostoru se míní především použití architektonických prvků, které zneprjemňují bezdomovcům sezení. Nepřímým důsledkem je však skutečnost, že dané místo nemůže využívat prakticky nikdo. Stává se z něho mrtvý bod veřejného prostoru. Monitoring bezdomovců je součástí snah kontrolovat a usměrňovat „rizikovou populaci“. Legislativní kroky, tj. všemožné vyhlášky, jsou i přes svůj obecný charakter opatřeními, které dopadá především na bezdomovce a další chudé segmenty urbánní populace. Nepřímá opatření zahrnují jednak praktiky obchodů (polévání prošlých potravin dezinfekčními prostředky či ředidly, uzamykání kontejnerů, uzavření prostoru s kontejnery anebo obehnutí určitých míst osnatým drátem) a jednak (potenciální) pakt mezi politiky a komerčním sektorem o zákazu prodeje levného alkoholu v oblasti historického centra.

Reakčními řešeními jsou přímá eliminace bezdomovců formou vykazování z veřejných míst a likvidace bezdomoveckých příbytků. Vyhánění provádějí nejčastěji městští strážníci či pracovníci soukromých bezpečnostních agentur. Ničení příbytků je součástí působnosti městské policie. Téměř všichni analyzovaní aktéři se shodují v tom, že tyto formy represe jsou neefektivní. Přesto je považují za nutné. Patrně vycházejí vstříc veřejnosti (tj. voličům), která je zpravidla represivnímu módu nakloněna. To je však nutné podložit dalším výzkumem (např. represivních mechanismů, strachu z kriminality, sekuritizace, uvěžňování apod.).

Bezdomovci nemají z povahy své (sociální a ekonomické) situace žádný soukromě vlastněný či alespoň pronajatý prostor. Jediný prostor, kde mohou dlouhodobě přežívat, je veřejný.²⁶ Zejména političtí aktéři upírají bezdomovcům ve jménu urbánní bezpečnosti a potírání (v jejich případě nutné) transgrese právo na užívání

²⁶ Výjimkami jsou azylové domy, noclehárny, denní centra atd., která jsou však určena pouze pro trávení určité části dne. Bezdomovci z nich musí vycházet do veřejného prostoru.

veřejného prostoru. Je-li veřejný prostor z definice přístupný všem občanům, jsou bezdomovci občané? Hledání formy koexistence ve veřejném prostoru nemůže být založeno pouze na strachu střední a vyšší třídy z odlišnosti, ale rovněž tak na potřebách marginalizovaných a chudých obyvatel (srov. Mitchell 2003: 9).

Červenec 2013

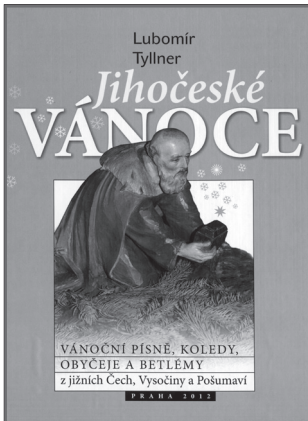
Literatura:

- Agar, Michael H.: 1980 – *The Professional Stranger: An Informal Introduction to Ethnography*. London: Academic Press.
- Becker, Howard S.: 1966 – *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*. New York: Free Press.
- Bernard, Russell H.: 2006 – *Research Methods in Anthropology: Qualitative and Quantitative Approaches*. Oxford: AltaMira Press.
- Bernard, Russell H. et al.: 1986 – The Construction of Primary Data in Cultural Anthropology. *Current Anthropology* 27: 4: 382–396.
- Bourgois, Philippe – Schonberg, Jeffrey: 2009 – *Righteous Dopefiend*. Los Angeles: University of California Press.
- Burzová, Petra: 2010 – Slovak Nation, Nationalism and Nationing: Beyond Groupism with Groups. Nепublikovaná disertační práce. Plzeň: Katedra antropologie, Filozofická fakulta, Západočeská univerzita v Plzni.
- Cresswell, Tim: 1996 – *In Place/Out of Place: Geography, Ideology, and Transgression*. Minnesota: University of Minnesota Press.
- Cresswell, Tim: 2004 – *Place: A Short Introduction*. Malden, MA: Blackwell.
- Davis, Mike: 2006 – *City of Quartz: Excavating the Future in Los Angeles*. London: Verso.
- Dizdarevič, Selma M. – Smith, Joan: 2011 – Young Homeless People in the Czech Republic: A Comparative Perspective. *European Journal of Homelessness* 5: 1: 67–83.
- Douglas, Mary: 2002 – *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*. London: Routledge.
- Foucault, Michel: 2000 – *Dohlížet a trestat: Kniha o zrodu vězení*. Praha: Dauphin.
- Gregory, Derek – Johnston, Ron – Pratt, Geraldine – Watts, Michael – Whatmore, Sarah: 2009 – *The Dictionary of Human Geography*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Harvey, David: 1996 – *Justice, Nature and the Geography of Difference*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Harvey, David: 2008 – The Right to the City. *New Left Review* 53: 23–40.
- Hejnal, Ondřej: 2011 – Ethnografie (extrémní) chudoby: Teoretické a empirické implikace výzkumu bezdomovců. *AntropoWebzin* 7: 3: 171–176.
- Hejnal, Ondřej: 2012a – Antropologův den mezi „klienty represe“: Zúčastněné pozorování bezdomovců ve středně velkém městě. *AntropoWebzin* 8: 3: 141–152.
- Hejnal, Ondřej: 2012b – Nacionalismus, multikulturalismus, sociální vyloučení a „sociálně nepřizpůsobiví“: Analýza dominantně politického diskursu v České republice (2006–2011). *AntropoWebzin* 8: 2: 47–66.
- Hejnal, Ondřej: 2013a – Hilton jako „fekální dvůr“: Socioprostorové aspekty bezdomovectví. *Sociologický časopis* 49: 2: 241–267.

- Hejnal, Ondřej: 2013b – „Já si je najdu, ty vole. Dyt' máme furt stejný místa“: Místa bezdomovců ve veřejném prostoru. *Lidé města* 15: 3: v tisku.
- Hejnal, Ondřej – Lupták, Lubomír: 2013 – Využitie CAQDAS pri výskume sekuritizácie a desekuritizácie. In: Ušiak, J. – Lasicová, J. – Kollár, D. (eds.): *Bezpečnostné fórum 2013. Zborník vedeckých prác*. Banská Bystrica: Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici: 232–239.
- Holpuch, Petr: 2011 – Bezdomovecťv jako přístup k životu. *Biograf* 54: 3–29.
- Jewkes, Yvonne: 2004 – *Media and Crime: A Critical Introduction*. London: Sage Publications Ltd.
- Kostecký, Tomáš – Patočková, Věra – Illner, Michal: 2012 – Problémové rezidenční čtvrti a politiky k jejich regeneraci v postsocialistickém městě – studie Prahy. *Sociologický časopis* 48: 1: 39–63.
- Krylová, Hana: 2007 – Aspekty života bezdomovecké populace (kvalitativní analýza). In: Lenk, L. – Svoboda, M. – Svobodová, J. – Lébllová, M. (eds.): *Veselé tropy*. Praha: Dokořán: 72–83.
- Kuckartz, Anne M. – Sharp, Michael J.: 2011 – Responsibility: A Key Category for Understanding the Discourse on the Financial Crisis – Analyzing the KWALON Data Set with MAXQDA 10. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research* 12: 1: Art. 22.
- Lefèbvre, Henri: 1996 – The Right to the City. In: Kofman, E. – Lebas, E. (eds.): *Writings on Cities*. Oxford: Wiley-Blackwell: 147–159.
- Low, Setha M. – Smith, Neil: 2006 – Introduction. In: Low, S. M. – Smith, N. (eds.): *The Politics of Public Space*. New York: Routledge: 1–16.
- Lupták, Lubomír: 2011 – Bezpečnostný diskurz v SR: Lokalizácia neoliberálneho vládnutia v postsocialistickom barbaricu. Nepublikovaná disertačná práca. Plzeň: Katedra politikologie a mezinárodních vztahů, Filozofická fakulta, Západočeská univerzita v Plzni.
- Madanipour, Ali: 2003 – *Public and Private Spaces of the City*. London: Routledge.
- Matoušek, Petr: 2011 – Život jako přístup k textu. Úvaha o sociální práci a sociologii, o bezdomovcích a autorech textů. *Biograf* 54: 69–76.
- Mitchell, Don: 2001 – The Annihilation of Space by Law: The Roots and Implications of Anti-homeless Laws in the United States. In: Blomley, N. K. – Delaney, D. – Ford, R. T. (eds.): *The Legal Geographies Reader: Law, Power, and Space*. New York: Wiley-Blackwell: 6–18.
- Mitchell, Don: 2003 – *The Right to the City: Social Justice and the Fight for Public Space*. New York: The Guilford Press.
- Mitchell, Don – Staeheli, Lynn A.: 2006 – Clean and Safe? Property Redevelopment, Public Space, and Homelessness in Downtown San Diego. In: Low, S. M. – Smith, N. (eds.): *The Politics of Public Space*. New York: Routledge: 143–175.
- Okely, Judith: 1994 – Thinking through Fieldwork. In: Bryman, A. – Burgess, B. (eds.): *Analyzing Qualitative Data*. London: Routledge: 18–34.
- Pospěch, Pavel: 2013 – Městský veřejný prostor: interpretativní přístup. *Sociologický časopis* 49: 1: 75–100.
- Růžička, Michal: 2011 – Sociální reprodukce bezdomovectví a meze liberálního individualismu. *Biograf* 54: 55–62.
- Saville-Troike, Muriel: 2002 – *The Ethnography of Communication: An Introduction*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Sennett, Richard: 1970 – *The Uses of Disorder: Personal Identity and City Life*. New York: Vintage Books.
- Sennett, Richard: 1976 – *The Fall of Public Man*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Schönfelder, Walter: 2011 – CAQDAS and Qualitative Syllogism Logic – NVivo 8 and MAXQDA 10 Compared. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research* 12: 1: Art. 21.
- Sibley, David: 1988 – Survey 13: Purification of Space. *Environment and Planning D: Society and Space* 6: 4: 409–421.
- Sibley, David: 1995 – *Geographies of Exclusion: Society and Difference in the West*. London: Routledge.
- Smith, Neil: 1996 – *The New Urban Frontier: Gentrification and the Revanchist City*. London & New York: Routledge.
- Snow, David A. – Mulcahy, Michael: 2001 – Space, Politics, and the Survival Strategies of the Homeless. *The American Behavioral Scientist* 45: 1: 149–169.
- Spradley, James P: 1980 – *Participant Observation*. Wadsworth: Cengage Learning.
- Strauss, Anselm L. – Corbin, Juliet: 1999 – *Základy kvalitativního výzkumu: Postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Brno, Boskovice: Sdružení Podané ruce, Albert.
- Šafaříková, Marie: 1994 – Lidé bez domova. *Sociologický časopis* 30: 3: 373–380.
- Šamánek, Jan: 2011 – Bezdomovectví. Těživá životní situace, nebo kuří oko běžného občana? *Biograf* 54: 77–81.
- Toušek, Ladislav: 2009 – Problematika vytváření relačních dat: příklad analýzy sociálních sítí bezdomovců. *AntropoWebzin* 2–3: 35–41.
- Toušek, Ladislav: 2013 – Prostor, transgrese a bezdomovectví. Nepublikovaná disertační práce. Plzeň: Katedra antropologie, Filozofická fakulta, Západočeská univerzita v Plzni.
- Toušek, Ladislav – Strnadová, Lenka: v tisku – What's „Out of Place“? Tolerance and Intolerance as Functions of the Construction of Public Space. In: Weberman, D. – Moroni, S. (eds.): *Space and Pluralism*. Budapest: Central European University Press.
- Vašát, Petr: 2012a – Mezi rezistencí a adaptací: Každodenní praxe třídy nejchudších. *Sociologický časopis* 48: 3: 247–282.
- Vašát, Petr: 2012b – Studium bezdomovectví v USA: Inspirace pro výzkum v ČR. *Český lid* 99: 129–149.
- Vašát, Petr: 2013 – „Sme na jedny lodi“: Morálka a ekonomika v prostředí třídy nejchudších. *Český lid* 100: 427–448.
- Vašát, Petr: 2014 – „Předevčirem, nebo kdy to bylo?“. Nástin temporalizace třídy nejchudších. *Sociologický časopis* 50: 1: v tisku.
- Wacquant, Loïc J. D.: 2001 – The Penalisation of Poverty and the Rise of Neo-Liberalism. *European Journal on Criminal Policy and Research* 9: 4: 401–412.
- Wacquant, Loïc J. D.: 2009 – *Prisons of Poverty*. Minnesota: University of Minnesota Press.
- Wright, Talmadge: 1997 – *Out of Place: Homeless Mobilizations, Subcities, and Contested Landscapes*. Albany: State University of New York Press.
-

Contact: Mgr. Ondřej Hejnal, Katedra antropologie FF ZČU, Sedláčkova 15, 306 14 Plzeň; e-mail: OHejnal@seznam.cz.

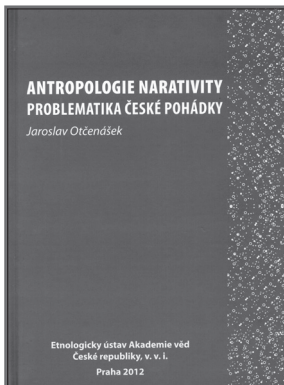
Cena s DPH: 300 Kč
ISBN 978-80-87112-68-7

Lubomír Tyllner

Jihočeské Vánoce – vánoční písně, koledy, obyčeje a betlémy z jižních Čech, Vysočiny a Pošumaví

Vydal Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., ve spolupráci s Novou tiskárnou Pelhřimov, spol. s r. o., Praha 2012, 224 s., jmenný rejstřík, anglické resumé.

Edice zachycuje období šesti století a je přímo či nepřímo spojena s územím jižních Čech, Vysočiny a Pošumaví. Kniha obsahuje edici vánočních písní a koled, dále soubor textů o lidových zvycích a obyčejích z období Vánoc. Publikace je doplněna bohatou fotografickou dokumentací.

Jaroslav Otčenášek

Antropologie narativity. Problematika české pohádky

Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha 2012, 329 s., rejstříky, mapy, anglické resumé.

Publikace se věnuje pojetí studia české lidové pohádky a humorky v rámci širší antropologie narativity. Problematika české pohádky a humorky je zdánlivě již dávno objasněná a dostatečně zpracovaná, obzvláště nástup postmoderny a kulturního relativismu zůstal zcela opomenut. Dalším poměrně přehlíženým problémem se stalo i vnímání klasické pohádky a humorky jako zdrojového žánru pro řadu složek současné literatury a zcela na okraji pozornosti folkloristů pak zůstal film a televize. Tato publikace se tedy snaží uchopit tak známé a oblíbené žánry tradiční slovesné folkloristiky, jakými pohádka s humorkou bezesporu jsou, a zasadit je do kontextu současných antropologických studií a umožnit tak pochopení proměn funkcí slovesného folkloru jako takového v kontextu současné kultury. Nedílnou součástí publikace je v rámci příloh česká varianta soupisu mezinárodních syžetů pohádek a humorek „The Types of International Folktales“ (Uther 2004), který obsahuje i „česká“ čísla, tedy vřazení syžetů, které se v mezinárodní katalogizaci nevyskytují, ale v českém prostředí ano.

Cena s DPH: 342 Kč
ISBN 978-80-87112-67-0

Objednávky vyřizuje: Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Na Florenci 2, 110 00 Praha 1,
tel.: 234 612 611, e-mail: gergelova@eu.cas.cz.